

Дель Гаудіо С. (Київ, Україна)

Деякі особливості італійської та української дієслівної системи

Стаття присвячена опису та контрастивному аналізу італійської та української дієслівної характеристики. Особливо розглядаються категорія часу і форми вираження часів італійського та українського індикатива (дійсного способу).

Ключові слова: порівняльна граматики, італійська та українська мови, дієслівна система, категорія часу.

Статья посвящена сопоставительному анализу итальянской и украинской глагольной системы. Особое внимание уделяется категории времени и формам выражения времен итальянского и украинского индикатива.

Ключевые слова: сравнительная грамматика, итальянский и украинский языки, глагольная система, категория времени.

The paper is devoted to the description and contrastive analysis of some peculiarities of the Italian and Ukrainian verb system. It focuses on the verbal category of time and the way of expressing time in the Italian and Ukrainian indicative tenses.

Key words: contrastive grammar, Italian and Ukrainian, verbal system, category of time.

Відомо, що дієслово має основне значення в реченні. Як стверджував Н. Макиавеллі у публікації «Розмова або діалог про нашу мову» (італ. *Discorso o dialogo intorno alla nostra lingua*), «дієслово є ланцюгом і нервом мови» (італ. *la catena et il nervo della lingua*) [5, 272]. Насправді, дієслово є синтаксичним центром речення. Вартість дієслова походить від його певних властивостей: способу; часу; особи; аспектуальності¹ (виду); стану та ін.

За загальноприйнятою дефініцією, дієслово – це частина мови, що позначає дію або стан предмета як процес. Дієслово також має категорії роду (у зв'язках із займенником) і числа, що залежні від іменника, але воно також має властиві тільки йому категорії: виду*, перехідності/неперехідності, стану, способу і часу, які характеризують ознаку предмета в процесуальному вияві [3, 265-266; 4, 113-114].

Відомо, що всі вищезгадані категорії взаємно пов'язані, але у цій статті, беручи до уваги її стислість, ми розглянемо лише загальні характеристики, які відрізняють італійську й українську дієслівну систему та категорію часу.

Італійська і українська дієслівна система мають певні подібності та відмінності, наприклад, обом мовам властиві особові (дієвідмінновані) форми дієслів, що відміннюються за особою, числом і часом; неособові форми інфінітива, дієприкметника і дієприслівника (герундія); обидві мови також поділяють спосіб і стан. Проте, категорія аспектуальності суттєво відрізняється в зіставлених мовах і поняття виду є *per se* відсутнім в

* Ми даємо перевагу поняттю «дієслівна аспектуальність», оскільки термін «аспект» - більш загальна категорія, яка також властива романським мовам і краще адаптується для порівняння.

італійській граматиці* ; також відсутня в італійській мові категорія дієслівного роду у минулому. Схематично можна представити спільні і відмінні категорійні риси зіставлених мов таким чином:

Табл. 1

Категорії	Мови		
		італійська	українська
особа	1	+	+
	2	+	+
	3	+	+
число	однина	+	+
	множина	+	+
рід	чоловічий	+	+
	жіночий	+	+
	середній	-	+
час	теперішній	+	+
	майбутній	+	+
	минулий	+	+
спосіб	дійсний спосіб	+	+
	умовний спосіб	+	+
	наказовий спосіб	+	+
	умовний спосіб/ кондиціоналіса	+	-
стан	активний	+	+
	пасивний	+	+
вид	доконаний	-	+
	недоконаний	-	+

Зрозуміло, що наведена вище таблиця відображає тільки більш узагальнені подібності та відмінності в зіставлених мовах.

Категорія часу – це граматична категорія дієслова, яка виражає часову локалізацію певного факту стосовно акту мовлення, тобто вказує на його одночасність (*contemporaneità*), попередню (*anteriorità*) або наступну дію (*posteriorità*) щодо моменту мовлення [2, 362; 5, 272]. В основі цієї граматичні категорії лежить розуміння часу як об'єктивно-реальної форми буття**.

У категорії часу можна виділити чотири об'єкти: абсолютний час, відносний час, часову дистанцію і результативність. Абсолютний час визначається моментом мовлення. У більшості європейських мов (слов'янські, романські та германські), абсолютний час має три компоненти: теперішнє, минуле і майбутнє, тобто система часу є тричленною [2, 221].

Об'єктивний час відображено у дієслівній категорії часу. Зіставні мови поділяють три об'єктивні часи: теперішній, минулий та майбутній. Вони

* Донедавна, у мовознавстві переважала думка, що категорія виду взагалі відсутня і в романських, і в германських мовах, і що ця категорія притаманна лише давній грецькій та слов'янським мовам. Але доведено, що видові відтінки (аспект) властиві також романським мовам і, у тому числі, італійській. Також див.: [1, 94-101].

** Детальніше: [4, 129].

визначаються як такі стосовно моменту мовлення. Проте, у дієслівних системах, що зіставляються, виявляється різний підхід до загальної часової характеристики дії. Формам українського дієслова властиві вказівка й на час протікання дії (*було, є* або *буде*), й на характер протікання – закінчена дія або незакінчена. Італійська дієслівна система має формальні ознаки й інші часові характеристики. Певні часові форми виражають ознаку послідовності здійсненої дії, що визначає попередню дію щодо наступної дії або послідовність дій у минулому або майбутньому; інші форми розподіляються ознакою контактності, що сигналізує про близькість дії до моменту мовлення тощо. Вживання одного або іншого італійського дієслівного часу залежить також від особливих правил узгодження часів (пор.: лат. *consecutio temporum*).

Розбіжність форм і характеристик українського й італійського дієслова не означає, що в українській мові за допомогою дієслівних форм не можна передати ідеї «передування – наступність» або «співвідносності – не неспіввідносності» дій. У певному контексті, форми українського дієслова ці ідеї виражають. Різниця полягає лише у тім, що в самій дієслівній системі італійської мови є форми зокрема призначені для обов'язкового вираження передування в часі або співвідносності однієї дії з іншою.

Різні способи відображення об'єктивного часу є причиною кількісних і змістовних розбіжностей у системах українських й італійських дієслівних часових форм. Наприклад, у дійсному способі (індикатив) українського дієслова прийнято виділяти чотири часи (теперішній, минулий, давноминулий і майбутній), а в італійській мові є вісім форм індикатива.

Порівняємо:

Табл. 2

Італійська мова		Українська мова
1.	Presente	теперішній час недоконаного виду
Tempo passato		Минулий час
2.	Passato prossimo	- минулий час доконаного та
3.	Imperfetto	- недоконаного виду
4.	Trapassato prossimo	- давноминулий час
5.	Passato remoto	
6.	Trapassato remoto	
Tempo futuro		Майбутній час
7.	Futuro semplice	доконаного виду/ простий
8.	Futuro anteriore	синтетичний на -м- недоконаного виду

В італійській мові система особистих часових форм дійсного способу містить більше диференційних ознак, ніж відповідна система українських дієслів:

1. співвідношення із моментом мовлення. Це, як і в українській мові, є одною з основних категоріальних ознак.

2. Обмеженість (закінченість, доконаність) часу дії – необмеженість (незакінченість, незавершеність). Ця ознака близька до української видової ознаки «доконаності – недоконаності» дії, але не збігається з нею. Значення українських часів виражають доконаність - недоконаність самої дієслівної дії як такої, а в італійській мові диференційна ознака «обмеженості – необмеженості» вказує на доконаність чи недоконаність не самої дії, а часу її тривалості.

Українські форми *зробив, написав* і т. п., містять інформацію про минулу, уже завершену дію, яка передає носіям мови ідею результативності. Українські форми *робив, писав* і т.п., також виражають минулу дію, але вона вважається недоконаною, багаторазовою, дуративною (тривалою). В італійській мові маємо іншу ситуацію: форми простого минулого (*passato remoto*) *feci, scrissi* вказують на те, що час дії минув, або час реалізації якоїсь дії завершено, обмежено, припинено. А інформація про те, якою була дія, - короткою, чи результативною, або багаторазовою, дуративною (тривалою), - у дієслівній формі експліцитно не виражається. В імперфектних формах (*imperfetto*) *facevo, scrivevo* також немає вказівки на кратність або багаторазовість дії. Вони містять інформацію про те, що час дії не є обмеженим.

Дійсно, в італійській мові не тільки форми імперфекта, але й простий минулий час вживаються з лексичними показниками тривалості й багаторазовості дії, такими як *sempre (завжди), molto tempo (довгий, тривалий час), molte volte (багато разів), tutti i giorni (щоденно)* та ін. З іншого боку, в українській мові з відповідними прислівниками і лексичними виразами вживаються дієслівні форми недоконаного виду.

3. Контактність дії з моментом мовлення – відсутність контактності.*

4. Послідовність дії стосовно іншої дії – відсутність послідовності.

Із чотирьох представлених вище ознак лише дві визначають кожний час італійського індикатива, а саме – співвідношення з моментом мовлення і обмеженість – необмеженість. Останні дві ознаки мають співвідношення лише з окремими дієслівними часами. Можна характеризувати італійські часи індикатива таким чином:

* Значення часової дистанції (контактності дії) пов'язане і з категорією часу. Вона вказує на близькість дії до моменту мовлення або до часу іншої дії, який максимально може містити чотири грами: 'дуже близько', 'близько', 'далеко' і 'дуже далеко'. Із європейських мов часова дистанція представлена в романських мовах. До форм, що виражають контактність дії, в італійській мові належать *passato prossimo (ho cantato), trapassato prossimo i remoto (ebbi cantato)*. Див.: Кочерган [2, 223].

Табл.3

Італійська мова	Українська мова
Presente: <i>domando</i>	час, що пов'язаний з моментом мовлення.
Passato prossimo: <i>ho domandato</i>	час, що передує момент мовлення, обмежений і контактує з моментом мовлення.
Imperfetto: <i>domandavo</i>	час, що передує момент мовлення, необмежений
Trappassato prossimo: <i>avevo domandato</i>	час, що передує момент мовлення й іншу дію у минулому, обмежений.
Passato remoto: <i>domandai</i>	час, що передує момент мовлення, обмежений.
Trappassato remoto: <i>ebbi domandato</i>	час, що передує момент мовлення і іншу дію у минулому, обмежений. Цей час має контактність з попередньою дією.
Futuro semplice: <i>domanderò</i>	час, що наслідує момент мовлення, необмежений.
Futuro anteriore: <i>avrò domandato</i>	час, що наслідує момент мовлення і що передує іншу дію у майбутньому, обмежений.

Якщо приблизно порівняти конкретні відповідності часових форм дійсного способу італійської та української мов, то маємо: (*io*) *domando* – я *питаю*; *domandai* – я *спитав*; *ho domandato* – я *спитав* (*питав*) (у період ближче до моменту мовлення); *domandavo* – я *питав* (*спитав*); *avevo domandato* – я *спитав* (*питав*) виражає передчасність у минулому, дія тривала і повторювальна; *ebbi domandato* – виражає передчасність у минулому, дія однократна й нетривала, безпосередня перед іншою дією; *domanderò* – я *буду питати* (*спитаю*); *avrò domandato* – я *спитаю* (*буду питати*), після іншої дії у майбутньому.

Вживання теперішнього часу не передбачає особливих труднощів для вивчення або перекладу обох мов. Зауважимо, що характерним для сучасної італійської мови, особливо для її розмовного варіанта, є вживання «прогресивного виду», вираженого з конструкцією *stare + gerundio* (герундій) наприклад, *Maria sta tornando a casa* – *Марія повертається додому*; *Carlo sta scrivendo la lettera* – *Карло пише листа*; тощо. Зазвичай наведені приклади у «прогресивній» формі можна також передати італійською мовою зі простими формами теперішнього часу та імперфекту, пор.: *Carlo scrive la lettera* - *Carlo sta scrivendo la lettera* = *Карло пише листа*.

Суттєва різниця між мовами, що ми зіставляємо, виявляється у вживанні форм минулого часу або, точніше, минулих часів. В українській мові прямої відповідності з італійським *passato prossimo* немає. Контактність з моментом мовлення є своєрідним компонентом граматичного значення італійського минулого (*passato prossimo*). Така контактність передається в українській мові доконаним видом. Італійський *passato prossimo* виражає

1) дію в минулому, пов'язану з теперішнім часом, порівняємо: *Mario ha appena visto la mamma* – *Маріо щойно (тільки що) побачив маму*; 2)

недалеке минуле: *la settimana scorsa ho finito la scuola* – минулого тижня я закінчив школу; 3) закінчену дію: *Tiziana ha fatto i compiti* – Тіціана зробила домашні завдання; 4) дію на певному відрізку часу: *stamane (noi) abbiamo inviato il telegramma* – сьогодні зранку ми надіслали телеграму; давню минулу дію, яка суб'єктивно здається актуальною, значною для моменту мовлення: *da bambino sono stato a Parigi* – у дитинстві я (по)бував у Парижі. Інші мовні та екстралінгвістичні засоби передають семантичні ознаки «контактності» з моментом мовлення: контекст, ситуація мовлення, а також лексичні індикатори часу, такі як *сьогодні, тільки що, у цю ж хвилину, одразу, щойно, негайно, ледве, зранку, годину назад* тощо.

Італійський ***imperfetto*** виражає необмежену дію, яка відбулася до моменту мовлення. В українській мові еквіваленти цього часу часто передаються формами минулого часу дієслів недоконаного виду. Він вживається: 1) в розповідях: *la gran piazza sabbiosa scintillava come sparsa di pomice in polvere* (оповідання G. D'Annunzio, *Gli idolatri*) – велика ніочна площа блищала наче розсипана пемзою; *quel giorno il mare sembrava particolarmente piatto* – цього дня море здавалося особливо спокійним; 2) при повторювальній дії у минулому: *ogni giorno andavo all'università, mi sedevo al solito posto e ascoltavo la lezione* – щодня я ходив до університету, сидів на звичне місце і слухав лекцію; 3) при тривалій дії у минулому: *il Vesuvio era pieno di neve* – Везувій був повністю засніжений; 4) для післячасності у минулому; 5) для вираження дії, на фоні якої почалась інша дія зі сполучниками *quando* (коли), *mentre* (доки, в той час як): *mentre leggeva, si addormentò* – поки що (читаючи), він заснув; 6) щоб надати фразі більшої ввічливості: *professoressa, Le volevo chiedere un'informazione* – пані професоре, я хотів децю запитати.

Італійський ***passato remoto*** виражає обмежену дію, що відбулася до моменту мовлення. Особливо частотними українськими еквівалентами цього часу є форми минулого доконаного. В обох мовах ці часи семантично не пов'язані з планом теперішнього. Майже повна еквівалентність порівнюваних форм досягається у тих випадках, коли відтворюються закінчені, однократні дії: *Pietro voltò il capo* – Петро повернув голову [1,116]. Відмінність у сприйнятті часових ознак, пов'язаних з ідеями «закінченість – незакінченість» дії, «обмеженість – необмеженість», протікання в часі й «однократність – багатократність» дії є суттєвою для українського мовця (і взагалі для слов'янських мов), але не є важливою для мовців романських мов італійської у тому числі.

Ще варто підкреслити, що в українській мові не можна вживати лексичних індикаторів часу з доконаним видом у минулому, таких як наприклад, *довгий / тривалий час, багато часу, багато разів, завжди, весь день* т. ін., проте це цілком можливо в італійській мові, наприклад, *il volo durò tre ore* – політ тривав три години; *ieri scrissi tutto il giorno* – вчора я писав (не можна

написає!) цілий день; *parecchie volte trascorsi le vacanze a Positano* – багато разів я проводив свої канікули в Позітано тощо. Отже, в українській мові, такі лексичні індикатори часу вимагають минулого часу дієслів недокожаного виду. Така відмінна характеристика є суттєвою для правильного вживання дієслівних форм і при перекладі. Загальні правила вживання цього виду минулого наступні: 1) дія у минулому, не пов'язана з теперішнім часом: *Gesù disse: io sono la via, la verità, la vita* – Ісус сказав: я є дорога, правда та життя; 2) короткочасна дія або стан: *lo vidi un anno fa* – Я його побачив (випадково) рік тому; Зазначимо, що у наведених прикладах, реалізується повна еквівалентність, оскільки ми відтворюємо закінчену, короткочасну дію; 3) в складних реченнях після сполучників **quando, dopo che**: *quando arrivò in città, telefonò alla madre* – коли він прибув у місто, зателефонував мамі.

Щодо **trapassato prossimo / trapassato remoto** (давноминулі складні часи), зазначимо, що їх функціонування має спільні риси та правила з іншими складним часом, тобто **passato prossimo**. **Trapassato prossimo** виражає передчасність у минулому, дію обмежену і неконтактну. Цей час узгоджується з **imperfetto**, згідно з правилами узгодження часів італійської граматики (див.: вище). **Trapassato remoto** виражає передчасність у минулому, дію однократну і нетривалу, що відбувається безпосередньо перед наступною дією і узгоджується з **passato remoto**. Наприклад, *Domenico mi disse che aveva perso tutti i soldi al tavolo da gioco* – Доменіко мені сказав, що програв усі гроші в карти.

Форми складних часів виражають контактність дії, вони вказують на мінімальну дистанцію між попередньою дією й наступною дією в минулому і часто передаються в українській мові, як було зазначено, лексичними засобами. На відміну від інших східнослов'янських мов, де відсутній прямиий еквівалент цих складних минулих часів, в українській мові значення українського давноминулого часу, з певними обмеженнями*, наближається до складних минулих часів, характерних для італійської мови.

Італійські давноминулі складні часи часто вживаються у підрядних реченнях. В українській мові значення **trapassato prossimo** передається дієслівними формами докожаного – недокожаного виду. Цей час також вживається з наступними сполучниками: *appena, appena che* (як тільки, ледве), *allorché* (в той час, як), *dopo che* (після того, як), *quando* (коли), *come* (як), наприклад, *riconobbi il mio amico dopo che ero sceso dal tram* – я впізнав свого друга після того, як вийшов із трамвая. Подібна ситуація спостерігається з **trapassato remoto**: *non appena si fu alzato, entrò il medico* – як тільки він піднявся, зайшов лікар.

* Нагадаємо, що давноминулий час властивий розмовному і художньому стилям мови. У науковому, публіцистичному, діловому стилях форми давноминулого часу не вживаються [4,132].

Нарешті, підкреслюємо ще раз, що в українській мові відсутня категоріальна ознака послідовності, що є характерною рисою часів італійської мови, і тому, часові відношення між минулою дією головного речення і минулою дією підрядного речення залишаються не висловленими. У цьому випадку користувачеві італійської мови або перекладачеві допомагають не лише контекст і лексичні засоби, але й здоровий глузд [1, 122].

Італійський майбутній час має дві форми: *futuro semplice* (простий майбутній час) і *futuro anteriore* (складний майбутній час). Перший виражає необмежений час, що наслідую момент мовлення, а другий, складний майбутній час, виражає обмежену дію, що наслідую момент мовлення і передую іншу дію у майбутньому. В українській мові незакінчений майбутній час передається, як правило, формами недоконаного виду, а закінчений майбутній – дієсловами доконаного виду. Обидва ці часи мають семантичну схожість з *futuro semplice*, але жодна форма з ним повністю не збігається. Український незакінчений майбутній час виражає майбутню дуративну (тривалу) та незакінчену дію: *Завтра я буду читати лекцію; Наталка буде писати листа*. Український майбутній закінчений також наслідую момент мовлення, але сприймається як однократна, результативна, закінчена дія: *завтра я прочитаю лекцію; Наталка напише листа*.

Проте італійське *futuro semplice* утворюється від будь-яких дієслів. Його значення, як і в українській мові, вказує на дію, що наслідую момент мовлення, але цей час не розрізняє ознаку «закінченість (результативність) – незакінченість (дуративність / тривалість) Італійський простий майбутній сприймається як час необмежений. Дія відбувається у майбутньому, а яка вона – результативна або дуративна залежить від контексту або взагалі інформація про дію не реалізується, оскільки вона несуттєва для італійської дієслівної системи. Тому, форми італійського дієслова перекладаються українською мовою залежно від контексту або формами недоконаного, або формами доконаного часу, наприклад, *Natalia scriverà il saggio domenica – Наталка буде писати твір у неділю або напише твір у неділю Giovanni canterà la canzone – Іван буде співати пісню або заспіває пісню*. В італійській та українській мовах значення майбутнього часу можна також передати формами теперішнього часу, коли необхідно підкреслити свою готовність виконати (здійснити) будь-яку дію: *domani lavoro (= lavorerò) fino all'una – завтра я працюю (= буду працювати) до першої години*.

Італійський складний майбутній час (*futuro anteriore*) вказує на те, що одна дія відбудеться раніше другої дії у майбутньому. Як правило така дія мислиться як обмежена, закінчена. У перекладах українською мовою дієсловам складного майбутнього часу відповідають форми недоконаного часу, але контекст і лексичні засоби також відіграють значну роль: *quando sarà arrivato l'insegnante, si comincerà la lezione – коли прийде вчитель, почнеться урок*. Нарешті, підкреслимо, що українська мова також має синтетичну форму майбутнього часу, яка твориться від інфінітива

недоконаного виду додаванням суфікса -м- (це залишок архаїчного допоміжного дієслова йти- в особових формах) та особових закінчень: *матиму, матимемо* тощо [4, 131].

Крім восьми часів індикатива (дійсного способу), італійська дієслівна система також має чотири часи кон'юнктива (умовного способу), два часи кондіціоналіса (пор.: укр. умовного способу), теперішній та майбутній імперативу (наказовий спосіб), теперішній та минулий інфінітива, дієприкметника і герундія; проте, ми будемо розглядати ці аспекти у іншій статті.

Отже, морфологічна система дієслівного часу італійської мови є більш складною ніж в українській мові, оскільки вона відображає не лише дію до моменту мовлення, а також послідовність і контактність дії. Крім того, українська видова система орієнтується на «внутрішню» закінченість самої дії, а італійська дієслівна система орієнтується на зовнішню закінченість часу протікання дії. Ці суттєві відмінності в зіставлених системах створюють певні труднощі як для італійців, що вивчають українську мову, так і для українців, що вивчають італійську.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Виноградов В.С., Милославский И.Г.* Сопоставительная морфология русского и испанского языка. – М., 1986; 2. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства. – К., 2006; 3. *Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ.* – К., 2005; 4. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / За ред. А.К. Мойсієнко, М.Я. Плющ та ін.* – К., 2010; 5. *Dardano M., Trifone P.* Grammatica Italiana con nozioni di linguistica. – Bologna, 2005.

Дуганджич А. (Загреб, Хорватія)

Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії

У статті говориться про контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії, тобто про дослідження М. Поповича і Р. Тростинської, підкреслюється їх оригінальність і новизна.

Ключові слова: *фразеологія, контрастивність, українська, хорватська, російська,*

В статтє говориться о контрастивних исследованиях украинской фразеологии в Хорватии, то есть исследованиях М. Поповича и Р. Тростинской, подчёркивается их оригинальность и новизна.

Ключевые слова: *фразеология, контрастивность, украинский, хорватский, русский.*

The paper discusses contrastive researches of Ukrainian phraseology in Croatia, i.e. researches conducted by M. Popović and R. Trostinska; it emphasizes their originality and novelty.

Key words: *phraseology, contrastivity, Ukrainian, Croatian, Russian*